

DE HOED WORDT EEN

Nederlandse bekeerlingen tot de islam in de zeventiende eeuw

Nederlanders die zich tot de islam bekeren, het is van alle tijden. In de vroegmoderne tijd waren er talloze zeelieden die zich aansloten bij de islamitische zeerovers uit Barbarije en hun geloof aannamen. Waren hun motieven religieus of was er meer aan de hand? En hoe werd er tegen hen aan gekeken in het vaderland?

Maartje van Gelder
is universitair docent
vroegmoderne
geschiedenis aan de
UvA.

In december 1624 berichtte de arts en nieuws-schrijver Nicolaas van Wassenaar in zijn nieuwskroniek dat de alom gevreesde zeerover Samson, een tot de islam bekeerde Nederlander, was gestorven. Van Wassenaar beschreef hoe, na Samsons dood, zijn lichaam door zijn bemanningsleden zonder enige ceremonie over boord was geworpen, waarna de vissen het uiteenrukten. Terecht, volgens Van Wassenaar. Voor zo'n goddeloze ziel, die menig arme zeeman had gedood, was het Gods straf om 'niet in d'aerde maer inde wilde dieren begraven [te] werden'.¹ Samson was in

de vroegmoderne tijd zeker niet de enige renegaat, zoals bekeerlingen tot de islam werden genoemd. Naar schatting bestond in de eerste helft van de zeventiende eeuw de helft van de bemanning van de Noord-Afrikaanse zeeroversvloeden uit renegaten. Deze zeelieden, onder wie veel Nederlanders, hoopten na hun bekering in deze nieuwe omgeving carrière te kunnen maken, met bijbehorende financiële perspectieven.

De vroegmoderne beeldvorming over islamitische zeerovers was vaak buitengewoon negatief en bekeerlingen kwamen er meestal nog slechter

TULBAND

vanaf. Het gemak waarmee zij de christelijke voor de islamitische religie inwisselden, oftewel 'hun hoed voor een tulband', zoals tijdgenoten bekering bestempelden, wekte afschuw en angst. Maar onderzoek naar de levens van Nederlandse renegaten na hun bekering laat zien dat er een groot verschil was tussen aan de ene kant de uitermate negatieve beeldvorming en aan de andere kant de intensieve banden die veel bekeerlingen bleven onderhouden met hun familieleden en hun oorspronkelijke vaderland.

DE BARBARIJSE ZEEROVERS

Toen Emmanuel de Aranda, een geboren Bruggenaar, in 1640 vanuit Spanje over zee naar huis terug wilde keren, werd zijn schip ter hoogte van La Rochelle door drie schepen aangevallen. Al snel bleek wie deze belagers waren: op het achtersteven van het grootste schip stond een 'Turk, die een toegeslagen vlagge in zijn armen hadde, ende een

Christen slaef, die riep *Stryckt voor Argiers*. Op dit gheroep liet die gene die de vlagghe hield, de selfde uytwayen. Sy was groen met silvere halve manen'.² In zijn later gepubliceerde verslag schrijft De Aranda dat de lezer zich kan indenken hoe zeer hij en zijn medeopvarenden schrokken bij het zien van die kleuren: vanuit de Ottomaanse vazalstaten Algiers, Tunis en Tripoli en het onafhankelijke koninkrijk Marokko, de regio die bij tijdgenoten bekend stond onder de onheilspellende naam Barbarije, opereerden gevreesde zeerovervloten. Ieder schip dat in hun handen viel werd inclusief lading te gelde gemaakt, terwijl bemanningsleden en passagiers op de Noord-Afrikaanse slavenmarkten werden verkocht. Ook De Aranda wachtte een tweejarig verblijf als christenslaaf in Algiers. Vanaf de late zestiende eeuw was de Middellandse Zee een buitengewoon gevaarlijke regio. Na de grote zeeslag bij Lepanto in 1571 kon noch de Spaanse, noch de Ottomaanse vloot de zee domineren. ►

① Nicolaas van Wasenaar, *t'Achste deel of t' vervolch van het historisch verhael aller gedencwaerdiger geschiedenissen, die [...] van octobri des jaers 1624 tot april des jaers 1625 voorgevalen syn* (Amsterdam, 1625), p.109r.

② Emanuel de Aranda, *Historie vande Turckse slavernie, beschreven door Emanuel De Aranda, soo hy selfs die geleeden heeft: mitsgaders verscheide particuliere en vermaeckelijcke verhalen van veelderhande dingen die geschiet zijn terwijl hy in slavernye is geweest* (Den Haag 1657), p.1.

Op de voorgrond is *De Liefde* te zien, het schip van Michiel de Ruyter. *Gezicht op Algiers met twee Hollandse oorlogsschepen*, door Reinier Nooms (ca. 1663-1664). Rijksmuseum Amsterdam.

In dit machtsvacuüm bloeide in eerste instantie de kaapvaart op als onderdeel van de strijd tussen christenen en moslims. Zo joegen bijvoorbeeld de Maltezer ridders op islamitische schepen en verkochten zij op hun beurt de bemanningsleden als slaaf. Al snel degenereerde aan beide kanten de kaapvaart tot nietsontziende zeeroverij. De Noord-Afrikaanse zeerovers beperkten hun jacht niet tot de Middellandse Zee. Ook schepen die langs de Atlantische kust van Marokko voeren of zelfs in de West-Europese wateren, zoals in het geval van

'TUSSEN 1530 EN 1780 ZATEN ONGEVEER EEN MILJOEN EUROPEANEN ALS SLAAF GEVANGEN IN NOORD-AFRIKA'

De Aranda, waren niet veilig. Daarnaast voerden de zeerovers ook rooftochten uit op de Italiaanse en Spaanse kusten. Naarmate hun vloten kwalitatief beter werden door de inzet van zeilschepen naast de traditionele galeien, bereikten ze ook de Engelse, Ierse en zelfs de IJslandse kusten. Een deel van hun gevangenen kwam op de zeeroversgaleien terecht waar altijd behoefte was aan roeiers, terwijl anderen werkten op het platteland, in steengroeven of in het huis van hun meester. Zij konden in principe voor veel geld worden vrijgekocht, maar in de praktijk sleet het merendeel zijn of haar (vrouwen werden gevangen genomen als passagiers op schepen of bij *raids* op de kusten) leven in gevangenschap. Hun positie hield dus het midden tussen die van slaaf en gegijzelde en was daarmee wezenlijk anders dan die van de Afrikaanse slaven in de Amerika's.

WREED EN AFSCHRIKWEKKEND

Naar schatting zaten tussen 1530 en 1780 ongeveer een miljoen Europeanen als slaaf gevangen op de Noord-Afrikaanse kust. De angst voor de Barbarijse zeerovers was dan ook wijdverspreid en permanent aanwezig onder kustbewoners en opvarenden in de vroegmoderne periode. Uit brieven en scheepsjournalen blijkt dat iedere waarneming van een onbekend schip, vooral in de omgeving van de Straat van Gibraltar, de angst deed oplaaien. Bij de thuisblijvers streden angst en fascinatie voor deze zeerovers om de voorrang. Zij kregen hun informatie uit berichten van gevangengenomen familieleden en vrijgekochte slaven, via de loterijen bedoeld om losgeld in te zamelen, populaire liedjes, pamfletten en natuurlijk boeken over Barbarije, waarin teruggekeerde christenslaven hun verblijf in Noord-Afrika beschreven.

Een boek dat bepalend geweest is voor de Nederlandse beeldvorming over Barbarije is de *Historie*

van Barbaryen, en des zelfs zee-roovers uit 1684. Dit is de vertaling van een oorspronkelijk Frans werk van pater Pierre Dan, aangevuld door Simon de Vries met een deel over de Nederlandse relaties met Noord-Afrika en geïllustreerd door Jan Luyken. Pierre Dan wakkerde in zijn werk de angst voor de Noord-Afrikaanse gruwelen extra aan. Niet alleen verrichtten de christenslaven in Barbarijse gevangenschap zwaar en gevaarlijk werk, zij stonden ook continu onder druk om van hun geloof af te vallen en zich te bekeren tot de islam. Vrouwen en jonge jongens liepen bovendien nog het risico om seksueel misbruikt te worden door de verdorven islamieten. Pater Dan behoorde tot de Trinitariërs, de religieuze orde die als speciaal doel had christenslaven vrij te kopen. Hij en zijn medebroeders zamelden geld in en bemiddelden vervolgens in Noord-Afrika bij de lossing van katholieke christenslaven. De pater legde in zijn boek de nadruk op de verschrikkelijke straffen die de slaven aan de hand van hun islamitische meesters ondergingen, ongetwijfeld om de vrijgevigheid van donateurs te stimuleren.

Naarmate vanaf het einde van de zestiende eeuw de Nederlandse scheepvaart in het Middellandse Zeegebied toenam, vormden de Barbarijse zeerovers een grotere bedreiging. Vanuit de Republiek werd geprobeerd het probleem van de gevangengenomen Nederlanders op verschillende manieren op te lossen. Nederlandse slaven konden natuurlijk niet rekenen op de inzet van religieuze ordes, maar waren afhankelijk van de inspanningen van familieleden en van de lokale en regionale overheden. Ook de Staten-Generaal spanden zich hiervoor in. Zo vonden bijvoorbeeld tussen 1660 en 1740 op hun instigatie drie grote lossingen (het vrijkopen van slaven) plaats in Algiers, waarbij naar schatting de helft van de gevangen Nederlanders naar huis kon terugkeren. Daarnaast zonden de Staten-Generaal diplomaten uit met als opdracht om zo veel mogelijk gevangenen vrij te kopen en om verdragen te sluiten die de veiligheid van Nederlandse schepen en zeevarenden garandeerden.

Algiers was economisch volledig afhankelijk van de inkomsten uit zeeroverij, dus het was voor deze stad vaak voordeliger diplomatieke verdragen te schenden dan te respecteren. Daarnaast was het in de Noord-Afrikaanse diplomatieke traditie ook gebruikelijk dat verdragen kortlopend waren. Ook de andere Barbarijse staten volgden deze politiek. In dergelijke gevallen zonden de Staten-Generaal vaak een vloot op strafexpeditie om het verdrag opnieuw af te dwingen. De bekendste van deze acties zijn ongetwijfeld die van Michiel de Ruyter tegen Algiers, Tunis en Tripoli tussen 1661 en 1664.

DE RENEGATEN

Renegaten werden in belangrijke mate verantwoordelijk gehouden voor het succes van de Noord-Afrikaanse zeeroverhavens vanaf 1600. Zij introduceerden het intensievere gebruik van zeilschepen en geavanceerdere navigatietechnieken, waardoor de reikwijdte van de zeerovers sterk toenam. Omgekeerd was dit aan Noord-Afrikaanse zijde juist iets waarom zij werden geroemd. Een Tunesische kroniekschrijver memoreerde rond 1680 hoe aan het begin van de eeuw Europese bekeerlingen als de Engelsman John Ward en de Nederlander Simon de Danser Tunis tot bloei hadden gebracht. Ook in Algiers werd de herinnering aan de renegaten levend gehouden: zo droegen in 1682 schepen nog steeds de namen *Danizker* en *Samsoone*, in herinnering aan respectievelijk Simon de Danser/Dansicker en de al eerder vermelde renegaat Samson. Een Nederlandse ooggetuige, de in 1613 bevrijde Adriaan Florisz, rapporteerde dat hij gedurende zijn driejarige gevangenschap in Algiers het aantal galeien en fregatten van de zeerovers met meer dan de helft had zien toenemen. Op dat moment dienden er minstens acht Nederlandse kapiteins in Algiers, waar de vloot toen bestond uit 35 schepen. De bemanning van de grotere schepen telde vaak meer dan tweehonderd koppen. Het grotere bereik van de vloten deed de angst voor deze zeerovers nog extra toenemen.

Hoe internationaal de samenstelling was van de bemanning van de Noord-Afrikaanse zeeroversvloten blijkt ook uit het verhaal van De Aranda. Zijn schip werd ingenomen door een Algerijns schip, met een Engelse renegaat als kapitein. Aan boord sprak de bemanning – naast Turks en Arabisch – Engels,

Spaans, Frans, *lingua franca* (mengeling van Frans, Spaans en Italiaans), maar ook Nederduits. Deels zijn in de Noord-Afrikaanse steden nog sporen van de renegaten terug te vinden, zoals in Algiers waar een moskee staat die is opgericht door Ali Piccinin, een Venetiaanse renegaat. De Noord-Afrikaanse havens moeten een ruwe omgeving zijn geweest, maar tegelijkertijd een fascinerende *melting pot* van nationaliteiten en culturen, waarin de renegaten een grote rol speelden.

Hoewel het islamitische geloof gedwongen bekering uitsloot, benadrukten renegaten die naar hun vaderland terugkeerden vaak dat zij onder druk gezet waren en geen andere uitweg hadden gezien. Natuurlijk speelde hierbij mee dat zij hun radicale religieuze ommezwaai dienden te verantwoorden om weer geaccepteerd te worden. Bij een deel van de renegaten lijkt namelijk van dwang geen enkele sprake te zijn geweest. Voor bekeerlingen was, naast eventuele religieuze motieven, positieverbetering vaak een belangrijke drijfveer. Aan christenen uit de lagere sociale milieus, vooral diegenen met maritieme ervaring, bood bekering immers de mogelijkheid om als zeerover in dienst van de Noord-Afrikaanse staten carrière te maken. In de vroegmoderne beeldvorming over de Barbarijse zeerovers namen de renegaten zoals gezegd een bijzondere plaats in: deze bekeerlingen werden vaak afgeschilderd als lieden die tegen de prijs van hun ziel kozen voor een zeeroverscharrière en welvaart. De Nederlandse consul Cornelis Pijnacker constateerde dat er in 1625 en 1626 alleen al in Algiers 55 renegaten als *raïs* (zeeroverkapitein) actief waren. Acht van deze bekeerlingen waren uit de Nederlanden afkomstig. Pijnacker noteerde de namen ►

Dit is een zeldzame afbeelding van tewerkgestelde christenslaven in Algiers, gemaakt door scheepschirurg Joannes Veltkamp en opgenomen in zijn reisjournaal. De aan elkaar geketende slaven vervoerden stenen uit het gebergte naar de haven, om daar de kademuur te versterken. Veltkamp maakte tussen 1759 en 1764 vier reizen met de Nederlandse oorlogsvloot naar o.a. Algiers en Tunis. Bron: Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam.

3 K. Heeringa (red.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel II: 1590-1660* (Den Haag, 1910), p.814.

4 't Begin, midden en eynde der see-rooveryen alderfameusten zee-roover Claes G. Compae van Oostzanen in Kennemer-landt vervattende sijn wonderlicke, vreemde en lantschadelijcke drijf-tochten. Waer in verthoont wordt, hoe hy met weynigh schepen de see onveyligh gemaectt een ongelooftelijken buyt en groot getal van schepen van alle landen gerooft en afgeloopen heeft (z.p., 1659), f.9.

5 Noord-Hollands Archief, Notariële protocollen Haarlem 1570-1811, Inventarisnummer 369, f.216.

van Assan Raïs alias Meinart Dirksen uit Haarlem, Murat Flamenco uit Antwerpen, Seffer Raïs alias Thomas de Gauwdief uit Harlingen, Assam Raïs van Sommelsdijck alias Jan Marinus, de Hagenaar Regeb Raïs, Haggi Mamy Raïs van Ackersloot alias Pieter Jansen, diens vader Jan Janssen van Ackersloot en Seliman Buffoen alias Jacob den Hoere-waerdt uit Rotterdam. Naast een eventuele indicatie van hun geboorteplaats, impliceren hun namen dat zij in hun vaderland niet tot de hoogste kringen behoorden. Juist voor deze lieden moet een Barbarijse loopbaan aantrekkelijk geweest zijn. Het lijkt er zelfs op dat Nederlanders in Barbarijse dienst actief opvolgers onder hun landgenoten wierven. De Nederlandse renegaat Simon de Danser nam zijn landgenoot De Veenboer/Soliman Raïs in dienst, en De Veenboer op zijn beurt weer Jan Jansz van Haarlem alias Murad Raïs. Zij vormden een berucht trio in de eerste helft van de zeventiende eeuw, van wie Jan Jansz van Haarlem wellicht nu nog de bekendste is.

VAN JAN JANSZ TOT MURAD RAÏS

Jan Jansz begon zijn loopbaan als kaper in dienst van de Staten-Generaal, waarbij hij het vooral gemunt had op de Duinkerkers. Tijdens het Twaalfjarig Bestand kwam de Nederlandse kaapvaart echter stil te liggen. In 1618, misschien vanwege het gebrek aan mogelijkheden in Nederlandse dienst, volgde voor Jansz een belangrijke omslag. Op het eiland Lanzarote monsterde hij aan bij De Veenboer, die steeds met een geheel Nederlandse

bemanning voer. Deze nam hem mee naar zijn thuisbasis Algiers, waar Jansz al snel opklom tot stuurman binnen de zeerooversvloot. Voordat hij deze promotie maakte, was Jansz echter eerst 'Torcks' (contemporaine synoniem voor moslim) gemaakt. Bekering was immers een noodzakelijke stap om hogerop te komen. Jansz bekrachtigde deze stap door een islamitische naam aan te nemen en, ondanks een eerder Nederlands huwelijk, te trouwen met een islamitische vrouw. De carrière van de Haarlemmer moet een vlucht hebben genomen. Al aan het einde van 1618 berichtte consul Wynant de Keyser aan de Staten-Generaal dat De Veenboer voortaan aan land zou blijven en dat hij zijn stuurman tot kapitein had benoemd. Volgens de rapporten van De Keyser joeg Jansz ook op schepen van landgenoten en ging hij daarbij niet zachtzinnig te werk. Zo had hij 'een Hollander [gekaapt], en berooft van geschut en andersins, ende een van 't volck dootgepijnicht omme gelt te hebben'.³ Tegelijkertijd had Jansz de voorkeur van De Veenboer overgenomen en streefde hij ernaar met een Nederlandse bemanning te varen. Ook zij dienden het islamitische geloof aan te nemen, iets wat Jansz nadrukkelijk stimuleerde. Dit maakte hem in de ogen van tijdgenoten gevaarlijk en verwerpelijk. Jansz was niet alleen een 'Renegados Mamulucos, een verloochend Christen', maar 'den rock aenghedaen hebbende, tornde [hij] veel andere Christen Slaven om'.⁴ Een Haarlemse scheepstimmerman getuigde vele jaren na dato nog dat hij in 1620 tijdens een vrijwillig verblijf

Gravure van Jan Luyken uit *Simon de Vries, Handelingen en geschiedenissen, voorgevallen tusschen den Staet der Vereenighde Nederlanden en dien van de zee-roovers in Barbaryen* (Amsterdam 1684) f.169, NSA A 2406 (02). Op de afbeelding zien we vrijgekochte Nederlandse slaven, die in de Burgerzaal op het Stadhuis de Amsterdamse burgemeesters bedanken voor hun rol in hun vrijlating in 1682. Overigens blijkt uit de tekst van De Vries dat de Amsterdamse burgemeesters zich niet lieten zien.

in Algiers herhaaldelijk door Jansz was benaderd om zich te bekeren. Jansz zou hebben geprobeerd zijn stadgenoot te overtuigen dat bekering en de bijbehorende besnijdenis slechts een klein offer betekende. Daarna viel er flink geld te verdienen met zeeroverij: 'Wilt gy nu turcx worden, het is meers niet [...] als soo een dingetje af te snijden.'⁵ De timmerman bleef echter volgens zijn eigen verklaring weigeren. Hiermee liet hij zien dat zijn eigen geloof rotsvast was, terwijl voor Jansz religie ondergeschikt was aan financieel gewin.

Toen in de jaren 1620 de inkomsten uit de zeeroverij in Algiers terugliepen, verplaatste Jansz zijn werkterrein naar Salé, gelegen op de Atlantische kust van Marokko, ten noorden van het huidige Rabat. Vanwege de bestuurlijke anarchie waarin Marokko vanaf 1617 verkeerde, ontwikkelde deze haven zich tot een onafhankelijke stadstaat. Zeeroverij vormde hier de belangrijkste economische activiteit en Jansz voelde zich hier dan ook buitengewoon op zijn plaats. Al in 1622 noemde een Spaanse renegaat hem als een van de invloedrijkste kapiteins van de Salentijnse vloot.

Jansz' bekering tot de islam en zijn carrière als zee-rover betekende echter niet dat hij alle banden met zijn vaderland verbrak. Direct of via tussenpersonen bleef hij in deze jaren in contact staan met de Republiek. Zo liep hij in november 1623 tijdens een zware storm de haven van Veere binnen om reparaties uit te voeren en proviand in te slaan. Zodra dit nieuws hun bereikte, spoedden zijn Nederlandse vrouw en kinderen zich naar Veere om hem te sme-

ken het schip te verlaten en bij hen terug te keren. Hetzelfde deden ook de familieleden van de rest van de bemanning, maar opvallend genoeg gaven alle renegaten de voorkeur aan boord te blijven. De aankomst van de kaperschepen van Jansz in Veere in 1623 was de aanleiding voor de Staten-Generaal om zich te beraden op hun houding ten opzichte van renegaten. Men besloot tot een principieel standpunt, namelijk executie van iedere renegaat die weigerde zich weer tot het christendom

'DE STATEN-GENERAAL BETITELDEN LANDGENOTEN DIE ZICH TOT DE ISLAM BEKEERDEN ALS "ODIEUS", VERACHTELIJK'

te bekeren. De Staten-Generaal betitelden landgenoten die zich tot de islam bekeerden als 'odieus', verachtelijk. Zij dienden behandeld te worden zoals de Ottomanen bekeerlingen tot het christendom bestraften. Aangezien in het Ottomaanse Rijk hiervoor de verbrandingsdood gold, was dit een buitengewoon harde straf, die echter nooit in de praktijk is gebracht. Noch Jan Jansz, noch zijn bemanningsleden lijken het gevaar te hebben gelopen te worden veroordeeld. Sterker nog, in 1626 overwinterde Jansz met zijn vice-admiraal Matthijs van Bootel Oosterlinck, een Amsterdammer van oorsprong, met een aantal schepen op het IJ, alvorens weer op rooftocht verder te gaan.

Maar het contact met zijn vaderland ging veel verder dan bezoeken aan Amsterdam of Veere. Jansz ontwikkelde zich steeds nadrukkelijker tot ►

intermediair tussen de Republiek en Noord-Afrika. In 1624 berichtte hij de Staten-Generaal dat hij benoemd was tot admiraal van Salé en dat hij zich wilde inzetten om de Nederlandse belangen te behartigen. Dit deed hij ten eerste door het aanknopen van zakelijke contacten: in hetzelfde jaar bestelde hij in de Republiek namelijk samen met de gouverneur van Salé grote hoeveelheden wapens en munitie, ongetwijfeld bedoeld om te gebruiken bij de zeeroverij. Ten tweede zette Jansz zich in als politiek agent. Zo hield hij de Staten-Generaal op de hoogte van Salentijns en Marokkaans nieuws en berichtte hij in 1627 dat hij zich, ondanks de onrustige situatie in Marokko van dat moment, tot

'RENEGATEN VORMDEN VAAK EEN BELANGRIJKE BRON VAN INFORMATIE OVER DE NOORD-AFRIKAANSE KUST. DE RUYTER MAAKTE EEN AANTAL MALEN GEBRUIK VAN HUN DIENSTEN'

het uiterste zou inspannen om het vaderland – en hiermee bedoelde hij de Republiek – ‘voor te staen tot der doot toe’.⁶ Waar Nederlandse zeelieden in eerste instantie op geen enkele clementie hadden kunnen rekenen, begon Jansz zich nu juist voor hun zaak in te zetten. Zo bewerkstelligde hij in 1623 de vrijlating van de Nederlandse bemanning van opgebrachte schepen uit de Republiek, terwijl de Schotse bemanningsleden van diezelfde schepen wel in slavernij werden verkocht. In de jaren 1630 zou om die reden dan ook geen enkele Nederlandse slaaf meer in Salé aanwezig zijn geweest. Dit was een bewuste strategie om zijn relatie te verbeteren met de Staten-Generaal en Nederlandse gezanten zoals De Keyser.

Aan het einde van zijn carrière wierp Jansz zich nadrukkelijk op als diplomatiek intermediair. In 1640 zond de Republiek een ambassade naar Marokko om een groep Nederlandse slaven vrij te krijgen. Het gezantschap deed eerst Salé aan, waar zij Jansz aan boord van hun schip ontmoetten. Hier wachtte de renegaat een verrassing. Met de ambassadeur reisde namelijk ook Jansz' dochter Lijsbeth mee, in gezelschap van haar zwager Jacob Aertsen. Na een emotionele hereniging deed Jansz meteen zaken met de ambassadeur. Zo beloofde hij de levering van verse proviand en water en mogelijk ook zijn steun bij het lossen van Nederlandse slaven buiten Salé. Het gezantschap vertrok in september 1641 weer richting het noorden met Jacob Aertsen aan boord, maar opmerkelijk genoeg niet met Lijsbeth Jansz. Aertsen vermeldde dat zij, ondanks haar aanvankelijke afkeer van het land, ervoor koos bij haar vader de renegaat te blijven.

UITWISSELING

Het voorbeeld van Jan Jansz geeft aan hoe renegaten in het belang van hun voormalige vaderland konden optreden. Hij was zeker niet de enige Nederlandse bekeerling die optrad als bemiddelaar. Ook De Veenboer had al eerder toenadering gezocht en zijn diensten aan de Staten-Generaal aangeboden. Daarnaast vormden deze lieden vaak een belangrijke bron van strategische informatie over de Noord-Afrikaanse kust. Op zijn reizen naar het Middellandse Zeegebied in opdracht van de Staten-Generaal maakte Michiel de Ruyter een aantal malen van hun diensten gebruik. Formeel had hij de opdracht om alle renegaten, met uitzondering van degenen ‘die in hunne jongkheit of

Een uitstapje naar de ruïnes van Carthago, onder begeleiding van de Amsterdamse renegaat Jan Willemse, afgebeeld aan de rechterkant. Tekening Het hof van Hannibal in Karthago, Reinier Nooms, Atlas Blaeu-Van der Hem, Nationaalbibliotheek Wenen.

andre gelegenheit waaren gedwongen', ter dood te brengen.⁷ In de praktijk verkreeg hij van sommigen bruikbare informatie. Zo liet De Ruyter in november 1663 voor de kust van Algiers enige renegaten aan boord komen en sprak met hen over het zojuist gesloten verdrag. Hij legde hun de vraag voor of Algiers dit zou respecteren. De renegaten antwoordden dat dit alleen zou gebeuren wanneer Nederlandse koopvaardijschepen met goedbewapende konvooien zouden worden bewaakt. Zo niet, dan zou het roven onveranderd doorgaan. Voor Nederlandse diplomaten, admiraals en andere bezoekers van de Barbarijse kust vormden renegaten dus in potentie belangrijke gesprekspartners en bronnen van informatie. De informatie die zij verschaften kon ook een veel luchtiger karakter hebben. De schilder Reinier Nooms, bijgenaamd Zeeman, reisde met De Ruyter mee naar de Middellandse Zee. Hij maakte daar schetsen van de belangrijkste havens, met oog voor strategische details, die hij later uitwerkte tot schilderijen voor de Amsterdamse Admiraliteit. Op één schetsje heeft hij echter een andersoortig tafereel afgebeeld. Dit keer betreft het geen weergave van havenmuren of andere defensieve elementen, maar een toeristisch uitstapje. Nooms heeft zichzelf afgebeeld, terwijl hij bij Tunis de ruïnes van Carthago tekent, met naast hem een bewapend bemanningslid. Op de achtergrond rechts staan sloeproeiers die hem aan wal hebben gebracht, en de renegaat Bairan ('Feest') alias Jan Willemse uit Amsterdam, die hier wellicht een rondleiding geeft aan zijn landgenoten. Ook Joannes Veltkamp, de chirurgijn uit Zwolle, die tussen 1759 en 1764 een aantal malen in Noord-Afrika was, maakte gebruik van renegaten

als gids. Toen hij in augustus 1763 Tunis bezocht en het paleis van de Dey (de lokale gouverneur) wilde bezoeken, kreeg hij van een Italiaanse renegaat een rondleiding. Veltkamp beschrijft in zijn verslag hoe, voor hij en zijn gezelschap de raadzaal van het paleis mochten betreden, 'ons door de renegaten de schoenen werden uitgetrokken, en we kregen Turkse pampoesjes aan onze voeten'.⁸ Omgekeerd maakten de zeeroverstaten zelf gebruik van renegaten als intermediairs en informatiebronnen. Naast de introductie van betere schepen en maritieme *knowhow*, verschaften zij informatie over de Europese staten en christelijke gebruiken en werden ze ingezet als bemiddelaars. In 1662 voerde een Enkhuizer renegaat vanaf Tunesische kant de onderhandelingen met de Republiek, terwijl de renegaat Den Noorman Algiers vertegenwoordigde. Bekeerlingen tot de islam werden in de vroegmoderne beeldvorming neergezet als gevaarlijk en hoogst onbetrouwbaar. Het gemak waarmee zij politieke, culturele en religieuze grenzen overschreden, boezemde nu eenmaal angst in, terwijl ze daarnaast een belangrijke impuls hadden gegeven aan de verbetering van de zeeroversvloten. Tegelijkertijd vormden ze een belangrijke bron van informatie en vaak een cruciale ingang tot de Barbarijse samenlevingen, waar de Republiek dankbaar gebruik van maakte. Zij waren intermediairs die de lokale taal en gebruiken kenden, en vaak een netwerk aan nuttige contacten hadden geconstrueerd. De afstand tussen de renegaten en hun land van herkomst was dus veel kleiner dan hun bekering, contemporaine literatuur of de officiële veroordeling door de Staten-Generaal doen vermoeden. ■

① Nationaal Archief, Staten-Generaal, I.01.02, Lias Italien-Barbarien, inv. nr. 7106 (1596-1644), brief van Moerad Raïs aan de Staten-Generaal, 12 augustus 1627.

② Gerard Brandt, *Het leven en bedryf van den heere Michiel de Ruyter* (Amsterdam, 1687), p.77.

③ Rosanne Baars (red.), *Het journaal van Joannes Veltkamp (1759-1764)* (Zwolle, 2014), p.133.

LITERATUUR

- ARANDA, E. DE, *Historie van de Turckse slavernie* (1e Nederlandse editie: Den Haag 1657).
- BENNASSAR, B., en L. BENNASSAR, *Les chrétiens d'Allah. L'histoire extraordinaire des renégats, XVIe et XVIIe siècles* (Parijs 1989).
- DAN, P., *Historie van Barbaryen, en des zelfs zee-roovers. Behelzende een beschrijving van de Koninkrijken en Steden Algiers, Tunis, Salé, en Tripoli, samen met S. De Vries, Handelingen en Geschiedenissen tusschen den Staat der Vereenigde Nederlanden, en die van de Zee-roovers in Barbaryen, van 't jaar 1590 tot op 't jaar 1684* (Amsterdam 1684). Te vinden op Google Books, tiny.cc/K04B1.
- GELDER, MAARTJE VAN, 'Tussen Noord-Afrika en de Republiek. Nederlandse bekeerlingen tot de islam in de zeventiende eeuw', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 126.1 (2013), 16-33.
- KATTENBERG, LISA, 'Moslims, 'morale deuchden' en commercieel succes: Het slavernijverslag van Emanuel d'Aranda, 1640-1682, *De Zeventiende Eeuw* 28.1 (2012), 21-39, zie tiny.cc/K04B2.
- MATAR, NABIL, *Europe through Arab eyes, 1578-1727* (New York 2009).